
Національна комісія з питань
повернення в Україну культурних цінностей
Посольство Австрійської Республіки в Україні
Чернівецька міська рада

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М.Т. Рильського НАН України

Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини XIX – початку XX століття

1999
КИЇВ - ЧЕРНІВЦІ

Пантелеймон Куліш у Відні 1882 року (історико-літературне есе)

Олесь Федорук
(Львів)

Творчість Пантелеймона Куліша у Відні треба розглядати у два періоди: роки 1869-1872 і 1882-й рік.

Перший період триваліший і більш насычений ідеями, почасти зреалізованими, - це широкі плани видавничої діяльності, активна співпраця з галицькими народовцями та їхнім літературним часописом "Правда", постачання для цього часопису коштів і матеріалів для друку, переклади Св. Письма тощо. У цей період Куліш об'явився галицьким українцям як сподвижник Шевченка, патріарх української літератури і навіть національний поводир, що взявся вивести молоде початковоче письменство Галичини з манівців і спрямувати його всупереч "каверзам" поляків і москвофілів у потік розвиненої в Російській імперії української словесності.

1882 рік - другий період - характеризується як епілог до невдалих спроб Куліша стати "апостолом польсько-української згоди", - період винятково цікавий з точки зору ідеології П.Куліша, який також приніс і неабиякі творчі здобутки.

Попри всю разочарувальність цих двох фаз Кулішевого життя і творчості, в які він явив себе в дуже різних ролях, спільним для них є те, що П.Куліш після заборони українського слова на підросійській Україні звернув свою увагу на Україну в Австро-Угорщині й цілеспрямованими діями мав намір організувати й піднести літературне та культурно-національне життя українців у цій державі з подальшим впливом його на всю Україну.

У 1882 році справа зайшла так далеко, що Куліш навіть зрікся російського підданства, щоб, прийнявши підданство Австро-Угорщини, активно працювати на ниві розвитку української культури. Діяльність П.Куліша в Австро-Угорщині - це завершальні етапи його громадської активності, які, однак, не принесли йому навіть тіні тої

слави, що у попередні періоди: Кирило-Мефодіївського братства та організаційно-видавничої діяльності другої половини 50-х - початку 60-х років. Після невдачі 1882 року Куліш у ціцеронівському віці до кінця свого життя усамітнився на своєму хуторі, і лише його пристрасне приватне листування нагадувало про "гарячого Куліша", що колись умів здіймати великі хвилі у літературних і громадських колах двох імперій - Російської та Австро-Угорської, стояв біля витоку багатьох ініціатив, що розвинулися в те явище, котре ми називаємо українською літературою. І навіть тоді, коли він ішов проти усталених поглядів українського громадянства, то своєю критикою - за влучним висловом М.Павлика - завжди був "немов лютий холодний вітер, що може причинитися до очистки того спертого воздуха, якого так повно і в нашій історії, і в нашій теперішності"¹.

П. Куліш усе ще залишається для нас малознаною постаттю минулого. Його діяльність 70-х років у більшій мірі не досліджена, ба, навіть загадкова. У цей період, якщо йти за схемою, виявленою у словах "без синтезу", довершився злам в історіософських поглядах Куліша, який призвів до написання "Истории воссоединения Руси". Однак чи справді відбулася така вже карколомна метаморфоза? "Мои идеи формировались по мере изучения родной и всеобщей истории", - сам говорив про себе Куліш і не вважав себе у чомусь непослідовним. Кулішеві погляди еволюціонували, великою мірою відбиваючи у собі всі негаразди зовнішніх обставин, в які були поставлені як увесь український народ і його писемність, так і сам Куліш - усе це переломилось у його складній, пристрасній натурі й вилилось у невмотивовані, на перший погляд, категоричні думки та різні сумнівні тактичні комбінації.

Прогалину 70-х років тим важливіше було б наповнити науково-обґрунтованими дослідами, позаяк вона є продовженням змістовних і продуктивних 60-х років та передує і, вочевидь, генетично пов'язана з надзвичайно цікавим з точки зору Кулішевої ідеології 1882 роком, роком його політичної еміграції, також багатим на події і творчі здобутки. Колись після війни у Німеччині Марко Антонович, молодий докторант Мюнхенського університету, запитав досвідченого кулішевнавця В.Петрова, чому б тому не продовжити свої студії над Кулішем і поширити їх на 70-80-і роки, на що Петров, засміявшись, відповів: "Та ж тоді Куліш був божевільний! Вочевидь, "божевіллям" Куліша В.Петров (та й не лише він) вважав його історичні писання цього періоду, а також події 1882 року (видання "Крашанки"

й спробу співпраці з поляками), що усе разом призвело до дистанціювання і навіть до конфлікту Куліша з українським патріотичним громадянством. Року 1882 Куліш навіть зрікся російського підданства - подія екстраординарна на той час, драгоманівського по-крою, якщо пригадати, що ні О.Кониський, який у Галичині був за "свого", ні пізніше М.Грушевський від російського громадянства не відмовлялись, а М.Драгоманов емігрував у Женеву, будучи на 30 років молодшим за Куліша і маючи за плечима київську "Громаду".

Однак аналізувати події всього "незабутнього", за власним висловом П.Куліша, 1882 року в їх цілісності не є теперішнім моїм завданням, тим паче, що нещодавно Є.Нахлік у синтетичному нарисі досить добре відтворив їх львівський період - Кулішеву невдалу спробу стати посередником у польсько-українському національному примиренні². Віденський період становить наступний етап його "одіссеї" в Австро-Угорщині, до певної міри також драматичний, але у творчому плані вдаліший, що для Куліша, по суті, в'язалося з відповідником: "...я отдохнул и от земляков, и от их иноплеменного правительства за это время, написал кое-что, чего-бы никак не мог написать под материальным и нравственным давлением, и каковы бы ни были недостатки написанного, все-таки это значительный вклад в украинскую литературу при ее убожестве"³. У Відні він написав частково або повністю - про це йтиметься далі - полемічну брошуру-протест проти здійснення Добромильської реформи Василіян єзуїтами, поеми "Магомед і Хадиза", "Марусю Богуславку", цикл віршів (у т.ч. "Думу про курку з курчатами", яку, до речі, І.Франко виділив серед поетичних творів цього періоду, зазначивши, що "від часів Шевченка поезія українська не промовляла такою чудовою, енергічною мовою, яку отсе на старості літ віднайшов Куліш"), котрі згодом увійшли - не всі - у поетичну збірку "Дзвін".

Заграниця завжди вабила Куліша можливістю вільно думати і вільно працювати, не боятися наслідків за "имение глаз и ушей, а равно за пребывание здравого смысла в голове". Кулішеві, з його вмінням цінувати час, імпонував не позбавлений "пфейферності" робочий ритм європейського життя, влаштований побут, повага до особистості. Під час свого короткотривалого приїзду з-за кордону в Україну влітку 1869 року він писав І.Хильчевському, з прикрістю протиставляючи цим ознакам європейськості російську загумінковість: "Отак у сьому (російському) мертвому краю зникає за нізащо вік людський! Все, що я зробив за сей місяць тут, можна б - їй богу - зробити в Німеч-

чині за два дні, та ще й без досади, без тривоги, без нудьги. А вони хотіть Європу попереджувати, дурні! Бралися би вже в Монгольщину, та й було б з них. Ні! Тим варвар і варварствує, що не знає свого варварства!"⁴. Європейська культура, освіта, наука були для пізнього Куліша чи не найважливішими орієнтирами в його культурницькій праці, і це згодом зуміли оцінити М. Хвильовий, М. Зеров та інші.

На початку листопада 1878 року Куліш планував із дружиною відвідати Відень - через Львів і Варшаву - по дорозі до Парижа. Одним із мотивів поїздки було бажання осягнути останні здобутки філософії та історії, по змозі, - домовитися про видання за кордоном "Отпадения Малороссии от Польши", а будучи у Відні, - "стукнутись у двері" до Пулюя з приводу видання Нового Заповіту. Але обставини склалися так, що Куліш попрямував у Париж через Берлін, минувши Відень. У Парижі він мав намір залишитися принаймні до весни, однак через нездужання дружини у лютому повернувся додому, також не через Відень. "В осені думка знову дорогу рушати, - писав 10 березня 1879 року І. Пулюєві. - Бажав би я своїми ушима чути наукове казаннє німецьке. У Парижі слухав щодня викладання історії та філософії, заходив іноді і до церковників: <...> А у Відні, чи доступна наука? Коли саме розпочинає вона свої курси, і як чоловікові странному тих курсів доступиться?"⁵. Проте побувати у Відні довелося лише через рік - наприкінці листопада 1880 року. Замешкав Куліш у Пулюя, та на дуже короткий час: 10 грудня Куліш був уже вдома, мабуть, також з причини нездужання дружини⁶. Ці відвідини Відня, чи то пак, - спроби відвідин, нічого не дають нам для характеристики творчості Куліша, однак красномовно виявляють, як притягала до себе цю захоплену людину одна з тогочасних "столиць" Європи.

Отже, у 20-х числах травня року 1882 Куліш приїхав зі Львова до Відня, щоб "натуралізуватись у Австрійській імперії" і завершити угоду з поляками, згідно з якою він мав отримати на реалізацію своєї національно-культурної програми значну фінансову підтримку.

Згодом, через десять років, Куліш вияснював М. Павликovi обставини поїздки таким чином: повідомивши листовно президента рейхстагу Ф. Смольку, що прибуде у Відень за порадою, він негайно виїхав; дорогою йому потрапила до рук "Gazeta Krakowska", в якій сповіщалось про папську енцикліку стосовно передачі єзуїтам греко-католицького василіянського монастиря у Доброму ліз з усім майнем, що, всупереч заходам Куліша, означало, на його думку, подальшу по-

лонізацію українського населення Галичини. Це викликало Кулішеве обурення. "Прибувши до Відня, - писав він Павликovi, - завітав я до пана Смольки в рейхstag єдино через те, що в нього в руках була моя обіцянка. Поважно-довгобородий дідусь нагадав мені моого борзенського родича (М.Д. Білозерського - О.Ф.) своєю принадною персоною і ввічливостю, но до моєї справи не торкнувся, а рекомендував мене надписсею на карточці міністру Зем'яловському, яко чоловіка вже обом знаного⁷. Сей гарномовний сановник удостоїв мене приятельської бесіди про всякую всячину, говорив дуже розумно про австрійський люд, та ми не доторкнулись речі й тут... Він певно ждав, щоб я торкнув її перший, а мені первому не честь була й надоба чіпати її тепер після папської енцикліки. Тут приносено йому величезну кіпу паперу з реферацією. Я піднявсь. Він просив мене на інший день, як буде вольніший. Хотілось мені знати, як государственний муж дивиться на втаєний від мене *coup d'état*. Знов ми пустились ув етнографичну розмову <...>, та й другу авдієнцію перебили імперські папери... Вернувшись у готель, я застав візитну карточку того князя-полякорусича, що хотів прохати собі авдієнції в цісаря. Та вже тепер не помогла б і вона"⁸.

Так виглядала справа з Кулішевих уст через десять років після подій загалом, але щодо подробиць необхідно дати деякі зауваги. Не підлягає сумніву, що папська енцикліка глибоко вразила Куліша і підірвала віру в щасливий кінець угоди з поляками, проте Куліш, треба думати, ще розраховував на порозуміння з австрійськими урядовими колами. Авдієнції у Ф. Смольки і Ф. Зем'яловського обнадіювали Куліша настільки, що 24 травня, імовірно, відразу після візитів, він писав А.Юркевичу до Львова "We Wiedniu <...> przyjęto mnie z wielką uprzejmością, tak że wątpię, zaledwie koncessyi"⁹ у записці, а трьома днями пізніше - 27 травня - І.Пулюєві, який тоді проживав у Відні: "Не думайте ні про що сумне, тільки про веселе, мій друже Іване: я Вам дам 3000 гульденів на виставу Ваших апаратів, а коли схочете фабрикувати, то й більш. Як приїду до Вас кликати обідати, то й знатимете, як я знайшов філософського камня".

¹⁰ Або розмови з австрійськими урядовцями точилися довкола "етнографії", і лише сам тон їх привітний дозволив Кулішеві бути впевненим у "концесії", або були на то і деякі інші причини: знову обіцянки, запевнення в підтримці й тому подібне. Так чи інакше, Куліш ще не відмовився від власних видавничих планів на цьому першому етапі свого перебування у Відні, рівно як і не передумав прийняти

австрійського підданства¹¹: кінець угоди з поляками для нього не перекреслив бажання працювати над реалізацією своєї національно-культурної програми в Австро-Угорщині (річ ясна, вже у набагато скромніших масштабах, порівняно із наміченою у Львові, коли він планував заснувати жіночу гімназію тощо), у т.ч. і за підтримкою найвищих урядовців імперії¹².

Приїхавши до Відня, Куліш оселився на Lederergasse, 14, у помешканні І.Пуллюя. Пуллюй - єдиний з-поміж усіх галицьких українців вірний Кулішевий товариш, з яким він ще від 1869 р. працював над перекладом Св.Письма, якраз тоді винайшов свою електричну лампу і намагався продати її для впровадження у промислове виробництво, за що сподівався отримати щонайменше 100000 гульденів. Куліш покладав великі надії на ці гроші, якими бідний "студіозус", не вагаючись, профінансував би здійснення його задумів. Отож, він сильно переймався долею винаходу, значною мірою пов'язуючи з ним своє майбутнє. "A co Pan Jurkiewicz powie o tym (chociaż to jeszcze pod sekretem), - писав Куліш своєму львівському приятелеві; - że za lampa dają p.Pulujevi sto tysięcy guldenów, a on chce 200000! Niedawno czech Križik sprzedał swoją lampa elektryczną za 200000 guld., będąc takim ubogim uczonym jak Dr. Puluj, a Krežíkowa lampa nie ma tych własności, i jeden exemplarz jej kosztuje 150 guld., tym czasem, jak lampa Pulujewska, będąc bardzo prostej konstrukcji, może być sprzedana po całym świecie po 20 guldenów. Widziałem jak jej próbowało na fabryce maszyn obok lampy Križika. Teraz koło Dra Puluja uwijają się ludzie mające miliony w kyszeni, czując nosem nowe majątki: bo oni zarobią na tej lampie takie bogactwa, których uczony profesor nigdy nie potrafiłby zarobić"¹³ (24.05.1882).

Спочатку видавалося, що реалізувати лампу, яка мала ряд істотних переваг над аналогічними, не буде важко - покупці-конкуренти навпереди намагалися заволодіти винаходом. Однак несподівано виникли якісь труднощі, зав'язалася "купецька інтрига", і процес купівлі-продажу затягнувся. "Z początku były wielkie nadzieje, - незабаром писав Куліш Юрковичу, - ale zwachano, że Dr. Puluj człowiek ubogi, i zaczęła się kupiecka intriga. Chciano dostać lampa za bezcenn, ażeby zagarnąć sobie sute pieniędzy. To nas [виділення наше] oburzyło. Dr. udał się do Ministerstwa wojennego, żeby lampa, nie paląc prochu i nie robiąc explozji w gazie, była przyjęta do różnych operacji wojskowych. Teraz robią tam pewne aparaty w komitecie, i wkrótce lampa będzie kupiona, ale w pewnej ilości, nie całe prawo na ten wynalazek, jak mógłby to zrobić człowiek prywatny. Tym nie mniej jednakże z przyjęciem lampy przez rząd

austryjacki, zrobione będą odezwy do różnych rządów, i tym sposobem będziemy mieli dobry zarobek. W ten czas intryganci muszą porzucić swoją praktykę, i ktoś nabędzie od Dra Puluja prawo do rozszerzenia jego lamp po całemu światu. Już ma on wynalezione cztery gatunki elektrycznych lamp i ciągle siedzi w laboratorium, pracując nad udoskonaleniem swych wynalazków"¹⁴ (18.06.1882).

Як видно, справу Пуллю Кулішував за свою, зрештою, як і Пуллю - Кулішеву. Їхні дороги знову, як колись, десять років тому, в часі спільної праці над перекладом Біблії, зійшлися в одну. Куліш приїхав до Відня з розлогою національно-культурною програмою; Пуллю мав взяти участь у ній, і наукові інтереси Пуллю також їй підпорядковувалися. Кулішеве "ми", тобто він і Пуллю, у листі до Юркевича в справі з винаходом і його реалізацією - не позірність; у цей час воно ззвучить у повному унісоні із "ми" Пуллюєвим, коли той згадував про написання брошури-протесту проти передачі василіянського монастиря єзуїтам (про це мова нижче). Надія на успішний з погляду комерції результат Пуллюєвої праці, внаслідок чого "гарячий Куліш" отримав би змогу знову повести власну видавничу справу, значною мірою тримала Куліша у Відні. У червні це була подвійна надія: з одного боку, на урядову підтримку, з другого - на Пуллюєвий винахід. І якщо перша остаточно згасла з конфіскацією 6 липня брошюри-протесту, то друга - жевріла, перетерпаючи різні фази більшої чи меншої ймовірності втілення. Зрештою, після конфіскації брошюри і її ставало все менше: умови для своєї громадської праці в імперії після того Кулішував за неможливі.

Тимчасові невдачі на початках з реалізацією ламп ще не рознадіювали Куліша. Він продовжував робити розрахунки, будував плани, втягуючи в їх орбіту все нових людей. "Nie wiemy jeszcze, co poczniemy, mając pieniądze", - писав він А.Юркевичу в тому ж листі, де розповідав про проблеми довкола винаходу. І далі накреслював оптимістичними штрихами своє майбутнє у Відні, яке для нього на той час виглядало зовсім реальним: позаяк Пуллю не бажав переселятися до Львова, то може бути, що всі вони разом - Пуллю, Куліш і Ганна Барвінок - замешкають у Відні; тоді до них зможе приїднатись і А.Юркевич із дружиною - йому, як бухгалтеру, знайдеться робота при Кулішевій друкарні. Однак цим мріям так і не судилося здійснитися. Про Пуллюєви проблеми Куліш іще згадує в листі до Юркевича від 1 вересня, після його (Юркевича) переведення до м.Городка, але згадує вже без минулого ентузіазму й особливої надії на їх розв'язання. На-

впаки, Куліш, опинившись у нових умовах, без роботи, без грошей і без певності в майбутньому, резюмує із цілком відмінними нотками - нотками розпачу: "O świat! co to za zwierzyniec! Człowiek, Panie mój kochanyj, kształci się na to, żeby wiedzieć, jak mało na świecie ludzi godnych swego nazwiska ludzkiego. Zawsze jednakże te biedne istoty zasługują więcej litości, niż nienawiści. Człowiek rozsądny szuka wszystkiemu złemu w człowieczeństwu poczatkow, i znajduje¹⁵.

Пулюєві все ж усміхнулась доля: фірма Брауна мала забезпечити його лабораторією та річною платнею у 2000 гульденів, а лампу обіцяла купити "своїм порядком", - про це довідуємося з Кулішевого листа до І.Білозерського від 26 вересня¹⁶. Водночас начебто йшли справи на лад і у військовому міністерстві. Проте для Куліша це вже не мало того вирішального значення, що в перший місяць свого побуту у Відні - він остаточно розпрощався з надією активної діяльності на громадському полі в Австро-Угорщині й ледве чи не подумував про те, щоб покинути Відень. Може, - не до Львова ("nic nie mam do czynienia we Lwowie po tych szkaradnych wypadkach"), а швидше - на південь, в Італію, до І.Білозерського, або в ліберальну Швейцарію.

Тим часом у червні Куліш вирішив остаточно поставити крапку в історії своєї співпраці з поляками. Таким "епілогом" і стала брошуро-протест "Vergewaltigung der Basilianer in Galizien durch Jesuiten", де Куліш різко засудив буллу папи Льва XIII про Добромильську реформу Василіянського чину, котра мала здійснюватися руками оо. єзуїтів. К. Студинський вважає "поза сумнівом", що дану брошуру було написано під Пулюєвим впливом¹⁷. Справді, Пулюй застерігав Куліша ще до його приїзду у Відень "не довіряти полякам", та Куліш "віднісся до того з упередженням, тому що се говорив галичанин"¹⁸. Сам Пулюй пізніше згадував: "Після першої розмови за обідом було польське примирення для нас обох скінченою справою, а кілька днів пізніше рішили ми видруковати, поки що, німецьку брошуру"¹⁹.

У другій половині червня книжечку Куліш написав і здав до набору. Спочатку планувалося видавати її в Липську (Ляйпцигу), але Пулюй, не погодивши з Кулішем, віддав до віденської друкарні. 31 червня її ще друкували, про що Куліш сповіщав свого родича, двоюрідного племінника Ганни Барвінок, І. Білозерського: "Печатаємо і понімецькі, і по-руські протестацію проти єзуїтства. Через тиждень, чи що, матимете"²⁰. 6 липня весь наклад брошури німецькою мовою був уже на руках, і Куліш став її розсылати своїм кореспондентам: "Посилаю Вам на ралець німецьку брошуру, - писав Куліш у той день І. Біло-

зерському. - Доктору Фаусту (І. Пулюєві - О.Ф.) так хотілося скорше її видати, що він аж позичив у когось грошей, дарма що вже й так заліз, мов якийсь алхимик, у довги". Але того ж дня несподівано прийшла поліція і конфіскувала весь наклад: "Сей доктор Фауст хоть і розумний, та дурний. Умовивсь ізо мною послати в Липськ до друкаря, та хіп! і оддав віденському. Принесено до мене. Я й почав розсилати, а щось прийшло та й конфіскувало гарненько ввесь наклад. Оце ж маєте бібліографічну рідковину".

З конфіскацією (без жодного пояснення) брошури для Куліша настав умовно другий етап його перебування у Відні, повний гірких розчарувань, які лише посилювалися в міру того, як йому раз у раз відмовляли у друці україномовного варіанту (про це нижче): Куліш остаточно зневірюється в австрійській лояльності до української проблеми. Передача василіянського монастиря єзуїтам, польська утода з Кулішем, аби використати його як прикриття для цієї "афери", і врешті конфіскація його брошури-протесту - усі ці події, на Кулішеву гадку, були пов'язані, складали один причинний зв'язок, на всьому відчувалася рука єзуїтів, котрі порядкували у цім краю, "впоєнім римською оковитою". Умови для громадської діяльності в конституційній Австро-Угорщині в Кулішевих очах явилися такими ж несприятливими, як і у самодержавній Росії - і там, і там панувала цензура, подавляючи будь-який прояв вільнодумства; у першій - орудувало єзуїтство, у другій - горезвісний III відділ²¹. Конфіскація брошури нагадала Кулішеві ще зовсім свіжу в пам'яті конфіскацію 1879 р. в Росії всього накладу "Хутірської філософії". Аналогія була разюча. Конфіскацію у Росії 1879 р. Куліш зніс мовчки, але вона стала однією з причин Кулішевого протесту в іншій формі - у формі еміграції 1882 р. Конфіскацію у Відні після того, як мости назад, у Росію (zmіна громадянства), було спалено, Куліш не стерпів, - вона викликала хвилю пристрасного обурення²².

Письменник відразу гостро зреагував на конфіскат і кинувся видавати брошуру українською мовою: спочатку в Липську (у двох видавців)²³, а як там відмовили - у Женеві, потім - у Росії, замисловав перекласти свій протест на італійську і навіть на латину (мабуть, щоб більше папі дошкулити). Про перевидання брошури Куліш писав майже в кожному віденському листі до І.Білозерського, який мешкав в Італії, співчував і по можливості помогав йому. "Проклятий Брейткопф (се так по німецькі, а по нашему - Узьколобий), - писав Куліш І. Білозерському 14 липня, - прочитавши сконфіковану брошуру, не

схотів печатати руської. Мабуть, годованець саксонських єзуїтів або "добровольний холоп", як величає Спенсер усю континентальну німоту. А я саме послав йому 25 примірників, щоб послав у Познань на комісію, а 9 розіслав по адресам. Тепер зателеграфірував, щоб послав unfrankirt у Флоренцію до Вас. Зробіть ласку, розошліте, фрактуючи, брошури з адресами, а 25 подержте в себе, поки дам їм який ся лад". "Ізняшли ми в Липському ще одного друкаря, Вольфгангта Кгерарда і послали. Вернув і сей манускрипт руський, кажучи, що печатати його не єсть ungefährlich. А що? Се іезуїцька, чи все одно віденська, поліція сповістила липську поліцію, що Куліш - соціаліст, а в Прусах усі соціалісти, хто пише протів таких узурпацій. Та, мабуть, і не послав Брейткопф брошур, а передав в поліцію". <...> "Брошур не треба посылати нікуди, аж поки сповіщу, як їх послати, щоб не сконфіковано на почті ляцькій. Та, мабуть, вони вже в чорта в зубах, бо сей Брейкопф - єзуїцький попихач" (5.08.1882).

Не вдалося надрукувати в Липську - Куліш вирішив видати її в Женеві. Використовуючи свій досвід із 50-х років, коли йому було заборонено друкуватися і він видавав власні праці під прізвищем свого друга Макарова, Куліш знову задумав прикритися чужим ім'ям - віденського знайомого, студента-медика Цезаря Білиловського, на кого у той час покладав великі надії, як на поета і перекладача. "А брошuru напечатати можна так: щоб Білиловський, ніби видавець її, спітавсь у Женеві, що вона коштуватиме на такому папері, в такому форматі і таким шрифтом, як Шекспір (листок пошле, хоть із додатка до Крашанки). <...> Тоді годилось би написати хоть на обортці, що і в Липському аж два друкарі не схотіли друковати страха ради іезуїцька, і що се спонукало автора печатати аж у Женеві" (4.08.1882). У вересні-жовтні Куліш остаточно відмовився від спроби надрукувати брошуру на теренах Австро-Угорщини і Пруссії та категорично заявив про видання у Женеві, очевидно, маючи на те серйозні підстави, зокрема плануючи свій переїзд до Женеви (про це нижче): "Руську брошуру про єзуїтів і базиліян печататимемо за його (Білиловського) посередництвом у Женеві" (26.09.1882); "У Відні, Липську, Празі, Берліні і всюди в Німеччині так само сконфіснують руську версію брошур, як сконфіскували німецьку. Не що ж нас і спонукає печатати в Женеві. І далеко, і дорого, та страха ради єзуїцька мусимо" (10.10.1882).

Необхідно згадати, що в Женеві у той час діяла друкарня Михайла Драгоманова. Року 1881-го Драгоманов з однодумцями повністю викупив у анархістів-бакунінців друкарню, з якою співпра-

цював від 1877 року, і вона стала називатися "Українською друкарнею" (розпорядником її був Антін Ляхоцький-Кузьма). Куліш у ту пору мав деякі особисті симпатії до Драгоманова і листувався з ним. Бунтарський дух Драгоманова, відданість ідеї і самопожертва, та ж вимушена політична еміграція - усе це імпонувало Кулішеві й зближувало його з Драгомановим, хоча поглядів один одного вони не поділяли. Куліш, очевидно, знов про існування друкарні Драгоманова, однак з нею чомусь не пов'язував свої наміри видрукувати брошуру в Женеві, інакше навіщо б йому прикриватися ім'ям Білловського. Від середини 1882 року Київська Громада залишила Драгоманова фактично напризволяще; з великою бідою йому доводилося видавати кожну книжку, - отож, мати замовника, який би оплатив друкарську роботу, йому могло бути вигідно. Однак чи через ідеологічні розбіжності, чи з якихось інших причин, але восени Куліш не став пропонувати Драгоманову до набору свою брошуру, принаймні, у листах Куліша до Драгоманова про це не згадується ні півсловом.

У грудні Куліш намагався реалізувати ідею видати брошуру в Росії, у Києві, у зв'язку з чим він послав її Михайлів Старицькому для подання до цензури: "Брошуро мою послал я Старицькому для представления в цензуру. Может быть, она там найдет издателя. Если же цензура испортит ее, то напечатаю за границею, хотя это будет уже post factum". Це уривок з листа до М.Драгоманова від 20 грудня²⁴.

Півроку пройшло від того часу, як Куліш видав свій протест і його сконфіскували, півроку він намагався видати його ще раз, але безрезультатно. Він сам почав відчувати, що оскільки брошура публіцистична, - актуальність її поволі втрачається. Можна лише подивуватися наполегливості та завзятості Куліша. Але на то були вагомі причини. Книжка містила в собі не лише протест і негацію, - нею на матеріалі історичних подій XVII ст. Куліш маніфестував свої світоглядні позиції, які все більше окреслювалися під впливом праць Ренана і Дрепера. З цієї точки зору вона була суголосна з поемами "Магомет і Хадиза" та "Маруся Богуславка", також написаними у Відні 1882 р. (друга - частково). Це підкреслив ще В.Щурат, пишучи про її спорідненість з поемами: "В ній повно висловів у зв'язку з думкою, що релігія і любов не зносять насильства"²⁵. Шукання правди, боротьба з конфесійними пересудами, визнання релігії любові і милосердя єдиною правдивою релігією - ось риси, якими об'єднуються означені твори в одну ідеологічну сув'язь. Сам Куліш резюмував у брошуру: "Дика сила вызывает дикую силу, мрак - мрак, точно так же, как любовь

порождает только любовь и наука способствует новому знанию"²⁶. Цими міркуваннями Куліш закінчує брошуру, і вони перегукуються з епіграфом до неї, якого він взяв з Ренана: "Безсознательное чувство влечет нас в сторону преследуемых. Кто воображает остановить религиозное и социальное движение принудительными мерами, доказывает полное незнание человеческой души и обнаруживает незнание действительных движущих сил в политике"²⁷. Зайвим, можливо, буде казати, що ці думки були іманентні Кулішеві ще в пору написання історичної праці "Первий період козацтва аж до ворогування з ляхами" (1868), яка року 1874 вийшла у поширеній редакції як частина тритомної "Истории воссоединения Руси", а генезу їх слід шукати в ідеології Куліша-братчика.

Як уже згадувалося, у Куліша в листопаді місяці 1882 року викристалізувався намір переїхати до Швейцарії. Про це він повідомляв Драгоманова у листі від 27 листопада 1882 р., зазначаючи у Р.С.: "Меня в Швейцарию привлекает возможность печатать невозможное в Австрии, а вслед за тем и возможное. Моя невинная по заглавию поэма принадлежит к невозможному. Очень жаль, что у Вас нет акцентированных букв. Ударения для нас необходимы. Например:

Тумани с туманами до купи злилися...

будуть читать по отвычке от украинщины: "Тумани с туманами", - стих и пропал!"²⁸. Отже, як видно, Куліш цілком припускав співпрацю з Драгомановим та його друкарнею, і це могло бути однією з підстав його планів щодо переїзду до Женеви. Із мріями мати власну друкарню Куліш уже давно розпрощався, але він міг пристати до чужої ініціативи, тим більше, що Драгоманов не відмовляв у стосунках і також йшов на контакт, зокрема, надсилає Кулішеві свої видання: широта поглядів та потреба впливати на історичний процес - ось що було в них спільнного. "Мне хотелось бы напечатать скорее (аніж брошуро, у разі проблеми з цензурою у Росії - О.Ф.) поэму и сборник мелких стихотворений, написанных по выезде из Львова, - писав він Драгоманову 20 грудня. - Может быть, некоторые из моих мыслей послужили бы руководством для новых деятелей украинской идеи в антипоповском и антидеспотском духе. <....> Благодарю за 47 и 50 №№ Вольного Слова".

Женевський двотижневик "Вольное Слово" - часопис конституційно-демократичного спрямування - видавав А. Мальшинський за участю М. Павлика та М. Драгоманова, який повністю перейняв редакцію від 52 числа (1883 р.) і випустив згодом ще 9 чисел. Довкола цього журналу довший час точилася полеміка (А. Ізгоєв, В. Богучарський, Б. Кістяківський), оскільки російські революціонери-соціалісти намагалися його здискредитувати. Кулішеве зацікавлення цим радикальним виданням багато про що свідчить і додає кілька важливих штрихів до загального портрета Куліша. Як паралель згадаймо його підтримку у 90-х роках, моральну і фінансову, Павликів "Народ".

22 липня П. Куліш відправив І.Білозерському листа, який повністю являв собою вірш "Магомет" - усього 13 катренів із припискою олівцем: "Се вже по відосланню Білоловському жмутка написалось. Покажіте, спасибі Вам, йому - може й се йому знадобиться". Так народився вступ, а відтак - й ідея написати поему "Магомет і Хадиза" - поему, з якої розпочався великий цикл творів Куліша, за сприйняттям сучасників - "туркофільських"²⁹; крім неї, - "Маруся Богуславка" і "Байда, князь Вишневецький". "Ті вірші, - писав Куліш у наступному листі до Білозерського від 5 серпня, - повели мене до написання поеми під назвою "Магомет", і вона вже має 90 строф по 9 вірш у строфі. Тут я виявлю, як правда йшла своєю дорогою через Мойсея, Іисуса і Магомета, так само, як і досі йде, борючись із кривдою, через усіх Ренанів і Дреперів"³⁰. Через місяць, 26 вересня, він тому ж адресатові пише про ще одну завершену поему - "Марусю Богуславку": "Сю поему переписує тепер Білоловський для ілюстрації, а мою рукопись нехай подасть вам на схованку"³¹.

Отже, для Куліша "туркофільство" і магометанство, якими пройняті поеми - лише зручна форма, у якій він явив свої тогочасні провідні думки-ідеї: релігійна толерантія, як антитеза фанатизму й обмеженості; релігія любові, як антитеза грубої сили, породженої фанатизмом; вищість жіночого первня, якому ця релігія любові іманентна від природи; і, врешті, культурництво взагалі, як антитеза руйнництва. У цьому полягає історіософська значущість поем: у них Куліш спробував іншими засобами у порівнянні зі своїми сuto історичними творами попередніх років - засобами художнього слова й образу - передати свою концепцію української та вселюдської історії, показати, як "правда бореться з кривдою", добро - зі злом, розставити акценти над людськими вартостями, виділивши без півтонів, як середньовічний маляр, лише чисті кольори, називаючи чорне - чор-

ним, а біле - білим. Ось характерний зразок такого категоричного трактування, з "Марусі Богуславки":

"Як вампір, устає з домовини сліпе суєвірство
І вироблює все, що накаже безбожне попівство,
Так історія наша од віку до віку плететься,
Мов химера кривава в недужому мозку верзеться.
То спимо-мовчимо, то, прокинувшись, буйно-буяєм,
Живемо на руїні, руїну й сусідам справляєм,
І бояться сусіде потомків козацьких скажених,
Що встають з домовини на поклик попів навіжених"³².

Концептуальним навантаженням поем, яке за життя письменника так і не зуміли оцінити, Куліш перекинув місток у майбутнє. Але є у них й іншезвучання, що в'яже автора з минулим, з добою творчості 1840-1850-х років, з виразно позначеними на них романтичними впливами. Філософські джерела поем докладно віdstежив В.Щурат, встановивши їх безпосередній зв'язок з трансформованою через поезію Шеллі філософією Спінози³³. Сліди романтичного світобачення в поемах допомагає виявити також сам Куліш. У листі до Драгоманова від 22 березня 1883 р. зі Львова він подав "Бібліографічну нотату", якою мав намір супроводити поему "Магомет і Хадиза", "для ясності дела":

"Тому, хто постеріг би, що матерію, виявлену назвою поеми, вичерпано не всю, автор мусить з'ясувати, що се тілько прелюдія до кількох інших поем, котрі, маючи кожна свою цілість, складатимуть у купі одне ціле. У тих поемах думає він змалювати найвиразніші появі арабо-магометанської культури, до її занепаду в перевазі над нею варварства, з одного боку - азіацького, з другого - європейського. Не покидаючи рідної Українщини, автор з поезії чужої жизні відпочива-тиме духом од польсько-єзуїцького, москово-російського і нашого ко-зако-українського фанатизму, котрий не дає легко дихати поетові. Як стане йому надто важко в нездоровому воздусі предківських кладовищ, що постали на трупах польського та московського трупу, він одчинятиме собі двері на Восток, звідкіля прийшли найвищі наші іде-али, найвищі перекази нашого духа"³⁴.

Мотив "відпочивати духом у чужій поезії" - це перефразований мотив романтичної "втечі" в ідеальний світ, витворений уявою митця, - своєрідне бачення реальності. Цей мотив відбився у численних творах

та листах Куліша 1850-х рр. і зазнав значної трансформації:

Рік 1853-й. Втеча від цивілізованого "душного" Петербурга- "блатенска" до природи, на свій хутір, позаяк "поэту необходимоозвращаться иногда к первобытной дикости и суровости души, убегать хоть на короткое время

"На берега пустынных волн
В широкошумные дубравы".

Насколько я поэт, - констатував Куліш, - настолько и для меня это составляет насущную потребность жизни"³⁵.

Рік 1857-й. Втеча від розбурханої стихії суспільства на хутір Череваня, "хутір блаженних" у "Чорній раді".

У 1882 р. цей мотив знайшов вияв у "втечі" від варварства до культури. Власне, Кулішеве магометанство - це формула гармонії культури і релігії, ідеалізована задля їх протиставлення "варварству", руїнництву. Для нього арабський світ - ідилічний, куди Куліш "очиняє собі двері", "як стане йому надто важко в нездоровому воздусі предківських кладовищ, що постали на трупах польського і московського" королівств. Зображення ідеального - стає найкращим засобом досягнути це ідеальне, а ідилія - форма показати ідеальне.

Куліш, думається, таки завжди залишався ідеалістом, як у своїх творах, так і у житті. Його звертання до урядовців Російської імперії, аби скасували Емський указ 1876 р. про заборону українського слова, межувало з наївністю. Його спроба р. 1882-го примирити поляків і українців книжечкою "Крашанка русинам і полякам на Великдень" зазнала невдачі, зазнала не лише через непорозуміння з українською громадськістю внаслідок кинутого ним необачно: "п'яна муз Шевченка"; не лише через нерозуміння польсько-українських відносин в Галичині та потреб її інтелігенції, як колись закинув йому І.Франко, а й з причини ідеалізування ним людських взаємин взагалі. І якщо говорити про "особисту драму Куліша", то вона полягала в тому, що це ідеалізування у великій мірі не здійснювалося, викликало невиправдані надії, призводило до розчарувань. Задля справедливості треба додати, що причин тому слід шукати не лише в об'єктивних негараздах зовнішніх обставин, а й у складній, суперечливій, пристрасній, різкій натурі Куліша. Він, як і кожний ідеаліст, не вмів "змішувати кольори".

Віденські метаморфози Куліша 1882 р. становлять важливий етап у його творчості. Кулішева ідеологія у цей час проявилася найбільш характерно. Кожний акт творчості був пов'язаний з попередніми та наступними і лягав у струнку систему. Незреалізовані ідеї на практиці причинилися до написання брошури-протесту, конфіскат брошури, як це не виглядає парадоксально, став поштовхом до написання циклу поем і поезій, в яких Куліш узагальнив свої тогочасні погляди. Після невдач 1882 р. Куліш, повернувшись у Росію, назавжди полишає спроби вплинути на хід історії. Покидаючи Відень, Куліш кидає слова розпуки: "Где граница Азии!" - Це були слова людини мудрої, обтяженої життєвим досвідом.

¹ Павлик М. П. Куліш про свою справу з поляками // Народ. - 1892. - Ч.22/23. - С. 239.

² Нахлік Є. Апостол польсько-руської згоди ("Галицька одіссея" письменника в 1881-1882 роках) // Просвіта: Альманах-календар. - Львів: 1995. - С.87-99.

³ Лист до М. Драгоманова зі Львова від 7 березня 1883 року (Лотоцький О. П.О. Куліш та М.П. Драгоманов у їх листуванні. - Прага, 1937. - С.6).

⁴ Київська старина. - 1898. - Кн.1. - Т.60. - С.97-98.

⁵ Куліш П. О. Матеріали і розвідки: У 2 ч. - Львів: 1930. - Ч.2. - С.41.

⁶ З цього часу зберігся дуже цікавий лист Куліша до Н.М.Білозерської-Забіли, датований 29 листопада за н.ст., в якому письменник, зокрема, повів про свій побут у Відні. Ось він без скорочення: "Дороге сен'єка наша Надеждо Михайловна! Другой бы на моем месте не оставил Сашу в хуторе одной, но я пришел к такому убеждению, что лучше пусть у нее будет человечек где-нибудь, нежели нигде. Теперь сердце мое сжимается при мысли, что Саша у меня не будет ни в хуторе, ни нигде. Надобно будет к ней вернуться, чтобы собрать денег и уехать вдвоем. На горе нам обоим мы в старости больше любим друг друга, чем в молодости, хотя Саша всегда любила меня больше, чем я стоил. Ну что же Вы? И Вам не лучше нашего. Стыдно нам, что не умели сделать таких женщин счастливыми. Теперь для меня уже это невозможно..."

Не можете представить, какую важную роль в нашей сердечной жизни играет Доктор [Пулюй. - О.Ф]. Саша, рассердившись на его долгое отсутствие, стала звать его лекарем, и он полюбил очень это имя. Это человек единственный. Когда бы не он, не знаю, как бы мы и были.

Жизнь в Вене не дорога. За комнату с постелью и услугою плачу только 10 гульденов! Обед и ужин в ресторанции 1 гульден. Утром готовят мне даже кофе, да еще топливо стоит кой-что (каменный уголь) и свечи. Все вместе в месяц между 50 и 60 гульденами. Если прибавить одежду, белье и проч., то за 100 гульденов можно жить роскошно. А Доктор, разжалованный в лекари, живет и за 50.

Но здесь пропитание и услуга не соединены ни с какими неприятностями. Думаешь только о книгах и тому подобном и не огорчаешься ничем. Без мебели квартиру можно найти дешево, и простую меблировку можно дешево устроить. Мы со временем так и сделаем. Здесь есть обширное здание, разделенное на дробные квартиры, в которых живут исключительно люди науки. Там и сад, и разные разности. Мы еще не смотрели. Я всего три ночи еще провел в Вене. Немного простоял дорогою. Написал сегодня и к Марье Николаевне Николаевой. Ваш П.К. Ручечку!" (Національна бібліотека України ім. Вернадського, Інститут рукопису (далі - НБУВ). - Ф.1. - Одзб.28854).

⁷ За спогадами Евгіні Юркевич міністр для Галичини Ф.Зем'яловський часто відвідував Куліша під час його побуту у Львові. Див.: Мончаловский О. Письма П.А.Кулиша, относящиеся к времени и цели его пребывания во Львове // Научно-литературный сборник. - 1904. - Т.3. - Кн.1. - С.71.

⁸ Павлик М. П.Куліш про свою справу з поляками - С.240. Князь "полякорусич", про якого мова у листі, - це, мабуть, князь Сапіга Сдив.: ЗНТШ. - Т.148. - С.192,

⁹ Мончаловский О. Письма П.А.Кулиша, относящиеся к времени и цели его пребывания во Львове // Научно-литературный сборник. - 1904. - Т.3. - Кн.2. - С.1.

¹⁰ Куліш П.О. Матеріали і розвідки. - С.72.

¹¹ Ще під час свого побуту у Львові 12 березня (н.ст.) Куліш надіслав у Міністерство внутрішніх справ прохання звільнити його з-під російського підданства, "по состоянию здоровья и по литературным занятиям". Це прохання не було пущено у хід, оскільки Куліш не сплатив мита в сумі 1 р. 20 коп. Вже з Відня 29 червня Куліш відіслав ці гроші "с повторением покорнейшей просьбы об исходе датайствования у Верховной Власти увольнения из подданства России" (Чубинський П.П. Вихід П.О.Кулиша з російського підданства та поворот до російського підданства // Записки історично-філологічного відділу УАН. - К, 1927. - Кн.XIII/XIV. - С.153-154). Російська бюрократична машина дуже повільно розглядала Кулішеву справу, у зв'язку з чим він писав І.Білозерському 9 листопада, вже після конфіскації його брошури віденською прокуратурою: "Оце ж би вже й пора мене слобонити, а вони ні бе, ні ме! То я й дивуюсь, чом вони нічого не роблять. А воно мені байдуже: бо я ні австрійського, ні пруського підданства не хочу, а ві француза шкода просить" (НБУВ. - Ф.1. - Одзб.28965). Щойно 1 липня 1883 р. з "высочайшего соизволения" Куліша звільнили з російського підданства, проте він у цей час був уже в себе вдома на хуторі.

¹² Про це також див: Нахлік Є. Апостол польсько-руської згоди. - С.95.

¹³ Мончаловский О. Письма П.А.Кулиша, относящиеся к времени и цели его пребывания во Львове. - С.2.

¹⁴ Там же. - С.4-5.

¹⁵ Там же. - С.6.

¹⁶ НБУВ. - Ф.1. - Одзб. 28963.

¹⁷ Куліш П.О. Матеріали і розвідки. - С.LXXI.

¹⁸ Лободовський М. Три дня на хуторе у Пантелеимона Александровича и Александры Михайловны (Ганны Барвинок) Кулиш // Киевская старина. - 1897. - Т.57. - Апр. - С.7.

¹⁹ Пуллюй. І. Нові і перемінні звізди. - Львів, 1905. - С.89. Достовірність спогадів Пуллюя загалом досить висока, хоча іноді він робить похибки. Так, Пуллюй відзна-

чає дату приїзду Куліша до Відня 27 травня, хоча Куліш 24 числа вже був на місці, а від'їзд - у другій половині липня (можливо, це друкарська помилка), хоча Куліш пробув у Відні принаймні до 20 грудня (Там же. - С.88).

²⁰ Покликання на Кулішеві листи з Відня 1882 р. до І.І.Білозерського подаються за автографами, котрі зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського у Києві (Ф.1.- Од.зб. 28955-28966).

²¹ III відділ царської канцелярії ліквідували 1880 р., передавши його функції Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ.

²² Ось, наприклад, його вірш-протест, написаний між 8 і 14 липня, "На спомин про надання єзуїтам руських маєтностей у 1882 році" (відомий п.н. "Сестри Немезиди", надрукований у "Дзвоні"):

Дивлюсь на тебе, Відню, із Дорнбаха
І думаю: "Як гарно ти послався!
Як твердо спиш! мов'яний горопаха,
Що до схочу горілки нализався..."
Тебе впоїла римська оковита, -
Не aquae vitae, aqua mortis, брате!
Рука кривава, золотом несита,
Твій розум сторожкий уклала спати.
Шахрайствує вона, кишені трусить
У нації, що війнами пишалась,
І пані вбога Русь коритись мусить:
Бо тільки назва вінє ще зосталась... і т.д.

(ЦНБ. - Ф.1. - Од.зб. 28958)

Цей вірш за змістом перекликається з іншим твором цього часу - "До двох левів" (Щурат В. До історії останнього побуту П.Куліша у Львові. - Львів; 1898. - С.18-19).

²³ У відкритому листі до Павлика Куліш через десяток років писав, що він хотів друкувати українську книжку в Брокгауз у Дрездені (Павлик М. П.Куліш про свою справу... - С.240). У листах 1882 р. Куліш про це ніде не згадував. Можливо, тут трапилася помилка через співзвучність імен Брокгауз і Бреткопф.

²⁴ Лотоцький О. П.О.Куліш та М.П.Драгоманов у їх листуванні. - С.6.

²⁵ Щурат В. Філософічна основа творчості П.Куліша. - Львів; 1922. - С.57.

²⁶ НБУВ. - Ф.1. - Од.зб. 28450. - Арк.32. Дано справа містить автограф (писаний не Кулішевою рукою) німецькомовної версії брошури та її перекладу на російську мову.

²⁷ НБУВ. - Ф.1. - Од.зб. 28450. - Арк.1.

²⁸ Лотоцький О. П.О.Куліш та М.П.Драгоманов у їх листуванні. - С.5-6.

²⁹ Ось, наприклад, оцінка В.Щурата: "у творах "Магомет і Хадиза", "Маруся Богуславка", "Байда, князь Вишневецький" Куліш, "переживши свої дні московіфільства і полонофільства, являється несподівано туркофілом, нагадуючи собою Україну в її козацькому минулому - з тою тільки різницею, що руководиться орієнтаціями не політичного, а культурного характеру" (Щурат В. Філософічна основа творчості П. Куліша. - С.16-17).

³⁰ Автографа поеми досі не виявлено, отож і неможливо встановити, як виглядав цей первісний текст. Куліш пише про завершенні 90 строф, можливо, видаючи тим своє бажання довести поему до таких розмірів; бо надрукована наступного року у Львові поема складалася з 46 строф по 9 рядків у кожній.

³¹ Поему "Маруся Богуславка" Куліш чомусь так і не опублікував, хоча мав такий намір - і у Львові, і в Женеві, і в Росії. Вперше надруковано у кн.: Літературно-науковий вісник. - 1899. - Кн.10. - С.1-19; Кн.11. - С.141-162; Кн.12. - С.259-281. Цю поему передав для публікації І.Пулуй; вона містила у собі всю першу частину: "Присяят Г" Б", пролог, перші сім пісень, а також - епілог. Саме першу частину поеми Куліш написав у Відні. Однак залишається невідомою її первісна редакція, зокрема та, про яку йдеться у листі від 26 вересня. Опубліковану з рук Пулую у ЛНВ (1899. - Кн.10-12) редакцію поеми можна було б беззастережно вважати за найранішу, якби вона містила рядки "Тумани з туманами до купи злилися", про які згадує Куліш у листі до Драгоманова від 27 листопада (Лотоцький О. П.О.Куліш та М.П.Драгоманов у їх листуванні. - С.6). Натомість, ці рядки містить у собі інший автограф, у дещо відмінній редакції, що зберігається в НБУВ, (ф.1, од.зб.28364). Детальніше про редакції поеми див: прим. В.Івашкова у кн.: *Куліш П. Твори: В 2т. - К, 1994. - Т.2. - С.620-629.*

³² НБУВ. - Ф.1. - Од.зб.28364. Цит. за: *Куліш П. Твори - Т.2. - С.627.*

³³ *Щурат В. Філософічна основа творчості П.Куліша. - Львів, 1922. - 132 с.*

³⁴ *Лотоцький О. П.О.Куліш та М.П.Драгоманов у їх листуванні. - С.7.*

³⁵ *Куліш П. Листи до М.Д. Білозерського. - Львів, Нью-Йорк, 1997. - С. 107.* Лист від 26 червня 1853 р.

Олесь Федорук (Львів)

Пантелеймон Куліш у Відні (1882 рік)

Автор висвітлює найменш досліджений віденський період в творчості П. Куліша.

Акцентується увага на ролі Відня в житті і творчості письменника. Так, досліжується питання австрійського підданства П. Куліша, його відносини з І. Пулюєм, аналізується літературна діяльність письменника у Відні.

Oles' Fedoruk (Lwiw)

Pantelejmon Kulisch in Wien (1882)

Im Artikel handelt es sich um die Wiener Periode im Schaffen von P. Kulisch, die sich bisher sehr wenig erforscht wurde. Der Autor akzentiert auf den Einfluß Wiens auf das Leben und Schaffen des Schriftstellers, erforscht das Problem der Staatsangehörigkeit von P. Kulisch, erzählt über seine Beziehungen mit I. Poliuj, analysiert literarische Tätigkeit des Schriftstellers in Wien.

